Sosyal Bilimler Dergisi / The Journal of Social Sciences

Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi, Yıl: 8, Sayı: 51, Nisan 2021, s. 634-647

ISSN: 2149-0821 Doi Number: <http://dx.doi.org/10.29228/SOBIDER.49449>

Kübra İMAMOĞLU

Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Doktora Öğrencisi, sweetangel.83@hotmail.com

İMAM SERAHSİ (V.483/1090) AYETLERİN TE'VİLİNDE KELİME TAHLİLİNİ NASIL KULLANMIŞTIR?

Özet

Serahsi'nin fıkıh sistematğinde Kur'an bir delildir. Serahsî, hükmü anlatma sırasında hükmün bina edildiği ayetleri yeri geldikçe zorunlu olarak açıklamaktadır. Açıklama bazen Kur'an ilimleriyle olurken bazen ayetin ihtiva ettiği manalardan birine evrilme şeklinde olmaktadır. Te'vil olarak da ifade edilebilecek olan bu evrilmede başat rol oynayan, onun zihninde kurduğu alakadır. Bu anlamda Serahsî'nin ayeti nasıl anladığı sorusunun cevabı da bu alaka ile ortaya çıkmaktadır. Te'vil, en yalın anlamı ile kelamın sahip olduğu manalardan birini tercih etmek olduğuna göre bu tercihte öne çıkan unsur, müevvilin meseledeki anlayışını şekillendiren zihninde başka bir şeyle kurduğu ilgidir. Ayetin anlaşılmasının bir başka adının te'vil olduğunu söylemek mümkündür. Bunu yaparken kaynakların istişhadına başvurmuştur. Bu çalışmamız Serahsi'nin ayette geçen tahlilini yaptığı kelimelerin anlaşılması için nasıl bir yol izlediğini ele almaktadır. Kaynaklarının neler olduğu ve kelime tahlilinde bu kaynakları kullanırken teorinin pratikteki halinin nasıl olduğu ortaya konmaya çalışılmıştır.

Anahtar kelimeler: Serahsi, Kur'an, tefsir, te'vil, fıkhi yorum, kavram, kelime tahlili

IMAM SERAHSİ (V. 483/1090) IN THE EXPRESSION OF THE VERSE HOW DID IT USE THE WORD ANALYSIS?

Abstract

The Quran is an evidence in Serahsi's fiqh system. Serahsî explains the verses in which the judgment is made whenever necessary. While the explanation is sometimes based on the sciences of the Qur'an, sometimes it takes the form of evolving into one of the meanings contained in the verse. The dominant role in this evolution, which can also be expressed as Te'vil, is the interest he established in his mind. In this sense, the answer to the question of how Serahsî understood the verse emerges with this relevance. Since Te'vil, in its simplest meaning, is to prefer one of the meanings that kalam has, the prominent element in this preference is the interest that the devil establishes with something else in his mind that shapes his understanding of the issue. It is possible to say that another name for understanding the verse is interpretation. In doing so, it has resorted to the sources consultation. This study deals with the way Serahsi followed in order to understand the words he analyzed in the verse. It has been tried to reveal what the sources are and how the theory is in practice while using these sources in word analysis.

Keywords: Serahsi, Quran, exegesis, interpretation, fiqh interpretation, concept, word analysis

I. Sunuş

Tefsir ilmi Kur'an'ı anlama, açıklama, yorumlamayı kendine amaç edinmiştir. Ayetleri anlamak adına özel bilgi alanları diyebileceğimiz hususi araştırmalar yapılmıştır. Bu çalışmalar yapılırken ortaya çıkan şey salt malumdur. Çünkü müfessirin gayesi Kur'an'ın en iyi şekilde anlaşılmasıdır. Bu nedenle Tefsirin ortaya koyduğu bu yalın malumat, fıkıh için çözümler getirilmesi gereken sorunların hükmünün istinbatında kullanılan malzemedir. Tefsirin ayet hakkında getirdiği açıklama fıkıhın kendi metodolojisinin süzgecinden geçirilerek ortaya konan sebep sonuç ilişkisiyle istinbat edilen bir hüküm haline dönüşür. Bu nedenle tefsir ve fıkıh arasında ayrılmaz bir bağ vardır. Modern dönemde fıkıhın alanı ile tefsirin alanı birbirinden farklı addedilse de klasik dönemde bu ilimlerin alanları kesin çizgilerle ayrılmış değildir. Kur'an müderrisi, müfessiri olan İbn Mesud aynı zamanda Kufe'nin fakihidir. Aynı kişide fakih ve müfessir olmak gibi iki farklı sıfatın birleşmesi de bu durumu desteklemektedir.

II. Serahsi'nin Ayetleri Te'vili Hakkında

Tefsirin fıkıh ile ilişkisinin anlaşılmasında te'vil kavramı önemlidir. Serahsî'nin furu' fıkha dair yazdığı eseri *el-Mebsut* ise sadece hükümlerin ortaya konulduğu bir fıkıh kitabı değildir. Dolayısıyla *el-Mebsut*'ta Kur'an ilimleri ve tefsir ilminin varlığını ortaya çıkarmak için hükümlerin istinbatında delil olarak kullanılan ayet-i kerimelere ve onların nasıl kullanıldığına bakmak gerekmektedir. Çünkü Serahsi'nin fıkıh sistematğinde Kur'an bir delildir. Serahsî *el-Mebsut*'ta şer'i ilimleri ve onlardan istinbat edilen hükümleri açıklamaktadır. Açıklama bazen bu hükümlere ulaşılmasını sağlayan, yardım eden Kur'an ilimleri, filoloji ile olurken bazen de ayetin ihtiva ettiği

manalardan birine evrilme şeklinde olmaktadır. Bu evrilme de başat rol oynayan, onun zihninde kurduğu alakadır. İlimlerden aldığı bilgi ile zihninde kurduğu alanın birleştiği noktanın te'vil olduğunu söyleyebiliriz.

Serahsi'nin şer'i delillerden Kitab'ı hükme kaynak olması bakımından işlerken ayeti tefsir etmedeki nedenselliği ve nasıllığı ortaya koyması, onun anlama da izlediği yöntemi bilmek adına elzemdir. Serahsi'nin hükmü değerlendirirken sistematik bir sıralaması olduğundan bahsetmek gerekir.

Müellif, bablara ayırdığı eserinde konunun anlaşılması için -açıklanması gereken bir kelime yahut deyim olmadığı durumlarda- konunun temel hükümleriyle ilgili ayetleri vermektedir.¹ Hükümün bina edildiği ayeti çoğunlukla bağlantı kurduğu başka bir ayetle açıklamaktadır.² Hükme konu olan ayetleri değerlendirmesi, hüküm içeren ayetleri kendi fikhî/anlayışı ile tefsir etmesidir. Böyle bir tefsirin konusu sadece ahkâm ayetleri olmayıp konu ile ilgili olabilecek bütün ayetleri içermektedir. Fikhî tefsirin konusu bütünüyle Kur'an'ın fikhî yönü olup bunun içine ibadat, muamelat, ameli ve hukuki bütün ayetler girmektedir. Bu bakımdan müellif tefsirini yaparken sadece ahkâm ayetlerinden değil bütün ayetlerden faydalanabilmektedir. Bu ayetler sadece sarih hüküm ifade eden ayetler olmayıp müfessirin faydalanabileceği her türlü ayet olabilmektedir.³ Bu nedenle Serahsî Kur'an'ı Kur'an'la tefsir ederken aslında kendi te'vilini ve dirayetini ortaya koymaktadır.

Ayeti tefsir etmede bir geleneğin gereği olarak konuyu açıklarken hükme temel olan ayetin tefsirinde rivayet unsurunun önemli ve öncelikli olduğunu söyleyebiliriz. Rivayet tefsirinde Hz. Peygamber (s.a.s.)'in sözleri, fiilleri, uygulamaları olduğu gibi büyük oranda sahabe ve tabiundan gelen tefsir rivayetleri ve uygulamaları ile istişad etmiştir. Buradan hareketle Kur'an'ı Hz. Peygamber (s.a.s.)'in sünnetiyle tefsir etmek -tefsirde sünnete olan ihtiyaç dolayısıyla bilhassa- ahkâm ayetlerinde öne çıkmaktadır. Çünkü bu nevi ayetler külli olup Hz. Peygamber (s.a.s.)'in uygulaması ile ayrıntısı belirlenmektedir. Serahsî ayetin hükmünden anlaşılana teyid eden,⁴ ifadede mücmel olanı açıklayan, mutlakını takyid eden, âmm lafzı tahsis eden ya da ayete ekleme yapan⁵ bir hadis veya nebevi uygulamayı hükmü ayrıntılandırmak için vermektedir. Hz. Peygamber (s.a.s.)'in tefsiri; ayetteki bir kelimeyi bir kavramı⁶ bir deyimssel

¹ Serahsî, *el-Mebsut*, c.1, s.94.

² Serahsî, *el-Mebsut*, c.5, s.27. Serahsi 'Eğer kendisiyle evlendiğiniz halde yetimlerin haklarına riayet edememekten korkarsanız' ayeti kerimesini açıklarken 'yetimlerin hakkında' ibaresinden kastın yetimlerin evliliği olduğunu söylemekte ve bunu 'Nikâhlamak istediğiniz yetim kadınlarla' ayeti ile ilişkilendirerek açıklamasını yapmaktadır.

³ Mevlüt Güngör, *Kur'an Tefsirinde Fikhî Tefsir Hareketi ve ilk Fikhî Tefsir*, Kur'an Kitaplığı, İstanbul 1996, s.50.

⁴ Serahsî, *el-Mebsut*, c.5, s.282.

⁵ Serahsî, *el-Mebsut*, c.5, s.207. Sizi emziren anneleriniz ve sütkardeşleriniz haram kılındı. Serahsi Ayeti açıklarken Allahu Teâla'nın sadece kadın tarafını belirtmesinden hareketle Kur'an'da hüküm sabit olduğu gibi sünnetle de hüküm sabit olur demektedir. Hz. Ayşe 'Eflah b. Ku'ays benim yanıma giriyor ben hep dış elbiselerimi giyiyorum' dediğinde Resulullah (s.a.s) 'Eflah yanına girebilir o senin süt amcandır' buyurdu. Bunun üzerine Hz. Ayşe Beni kadın emzirdi erkek değil' deyince Resulullah (s.a.s) 'Yanına girebilir o amcandır.' hadisini ayetin hükmüne sünnetin ilave yapmasına örnek olarak vermiştir.

⁶ Serahsî, *el-Mebsut*, c.1, s.47. 'Namazlarını huşu içinde eda eden mü'minler elbette kurtuluşa ererler' (Mü'minun, 23/1-2) ayetini vererek 'huşu' kavramını hadis ile açıklamıştır.

ifadeyi⁷ açıklaması, ayetlerle istiṣhad etmesi⁸, uygulamalarına ayetlerden deliller getirmesi⁹ ve sahabenin soru sorması üzerine verdiği cevaplar¹⁰ şeklinde olmuştur. Serahsî bu rivayetleri hükmü delillendirmede sıklıkla kullanmıştır.

Serahsî, sahabe¹¹ ve tabiundan¹² gelen tefsir rivayetleriyle birlikte sahabenin uygulamasına yer vererek tefsir yapmıştır.¹³ Tabiunun uygulaması ile ilgili olarak Ebu Hanife'nin "Onlar da bizim gibi insanlar, onlar içtihad ettikleri gibi biz de içtihad ederiz." sözünden hareketle Serahsi'nin tabiun uygulamalarına yer vermesi, içtihad boyutunda mı yoksa rivayet mi olduğu tartışmasını gündeme getirmektedir.

Serahsî'nin tefsirinde veri kaynaklarından biri olarak değerlendirebileceğimiz filolojik açıklamalar da sıklıkla yer almaktadır. Dilsel tefsirinde, ayette geçen fiillerin bulunduğu kalıbın barındırdığı manalar¹⁴; kelimelerin sonunun/hurufu'l-i'câz nasıl okunduğu yani i'rabı; edat, zamir, harfî cer¹⁵ ve atıf harflerinin¹⁶ anlam alanı, kullanım şekilleri ile ilgili Arap dilinin kaidelerini ifade ederek açıklamalarda bulunmaktadır.

Serahsi'nin Ayetlerin Te'vilinde Kelime Tahlilini Kullanış Yaklaşımı

Serahsî'nin tefsir yönteminde kelime tahlilleri önemli ve öncelikli bir yer tutmaktadır. Kelime tahlilini, ayetlerin te'vilini, müphem kelimeyi, anlam bağlamını belirterek ve dildeki kullanılan örneklerini vererek yapmaktadır.

Serahsî ayette geçen kelimeleri tahlil ederken ele aldığı kelimeyi tanıtırken, anlaşılmasını sağlamak adına pek çok kaynağa başvurmuştur. Serahsi'nin ayeti açıklarken hadisin yanı sıra Arap şiiri, Kur'an ve dil biliminin veri alanının kaynakları arasında olması tefsirinde rivayetin yanı sıra dirayetin de olduğunu göstermektedir. Tefsirinde hangi veri alanını nasıl bir bağlamda kullanması ise Serahsi'nin te'vilini göstermektedir. Bu nedenle zihninde yer alan tefsir edilen ile tefsir eden arasında alakayı anlamak Serahsi'nin te'vil yönteminin anlaşılması için elzemdir. Bu bağlamda tefsirinde kaynakların kullanımlarını örnek vererek açıklamak gereklidir.

a) Kur'an ayetini kaynak aldığı durumlar

Kur'an, anlaşılmayan kapalı müphem kalan yerleri ilk önce kendi açıklamaktadır. Müfessirin ayeti tefsir için başka bir ayet ile alakalandırması Kur'an'ın Kur'an ile tefsiridir. Ancak iki ayet

⁷ Serahsî, *el-Mebsut*, c.3, s.78. 'Sabahın beyaz ipliği, siyah ipliğinden ayırt edilinceye kadar yiyin için' (Bakara, 2/187) ayette geçen beyaz iplik anlamına haytu'l Ebyat deyimisel ifadesini Serahsi, Ebu Ubey'in fecr-i sadık olarak açıkladığını iplik anlamına gelen hayt ifadesinin de renk anlamına geldiğini söylemektedir.

⁸ Serahsî, *el-Mebsut*, c. 1, s.252. Serahsî *el-Mebsut*, c.1, s.281. Serahsi istiṣhada örnek olarak Allah Resulü "Kim akşam namazından sonra altı rekât namaz kılsa evvabin zümresinden yazılır" buyurmuş sonra "Doğrusu Allah kendine dönüp yönelenleri (evvabini) çok bağışlayıcıdır." (İsra, 17/25) ayetini okumuştur.

⁹ Serahsî, *el-Mebsut*, c.1, s.25.

¹⁰ Serahsî, *el-Mebsut*, c.2, s.282; Serahsî, *el-Mebsut*, c.1, s.47.

¹¹ Serahsî, *el-Mebsut*, c.1, s.23; Serahsî *el-Mebsut* c.1, s.203; Serahsî, *el-Mebsut* c.3, s.15.

¹² Serahsî, *el-Mebsut*, Serahsî, *el-Mebsut* c.3, s.27.

¹³ Serahsî, *el-Mebsut*, Serahsî, *el-Mebsut*, c.3, s.29.

¹⁴ Serahsî, *el-Mebsut*, c.1, s.118; Serahsî, *el-Mebsut* c.4, s.202.

¹⁵ Serahsî, *el-Mebsut*, c.1, s.120; Serahsî, *el-Mebsut*, c.5, s.98.

¹⁶ Serahsî, *el-Mebsut*, c.1, s.108; Serahsî, *el-Mebsut*, c.2, s.68.

arasında cümle ya da kavramsal çerçevede anlam bakımından alakayı Kur'an müfessirin zihnidir. Bu anlamda Kur'an'ı Kur'an ile tefsir eden müfessir dirayetini ortaya koymaktadır. Serahsi Kur'an kelimelerinin tefsirinde Kur'an'ı istişhad ederken dil konularından ziyade bağlam açısından benzer ayetleri benzerlik ve farklılık açısından ortaya koymak, ayetlerde geçen benzer kullanımları ve bu kullanımların anlam açısından birbirlerini nasıl teyit ettiklerini ifade etmeyi amaçladığı görülmektedir. Bunu yaparken bazen birden fazla ayetin şevahidine başvururken bazen ayetin istişhadının yanında başka kaynaklardan gelen verilere de yer vermektedir. Serahsi'nin bu yöntemi, zihninde anlamını netleştirdiği kelimenin te'vilinde birden fazla kaynağa başvurması ile şekillenmektedir ki bu da onun anlatmak istediğinin anlaşılmasına ne kadar önem verdiğini göstermektedir. Bu bağlamda Serahsi'nin dirayetine birkaç örnek ile bakabiliriz. Serahsi Maide Suresi 6.ayette “أَوِ النِّسَاءَ لِمَسْتُمْ” “Veya kadınlara yaklaşmışsanız”¹⁷ geçen (المس) kelimesinin kadınlara yaklaşmak, dokunmak anlamına geldiğini dokunmanın gerçeğinin ise ancak el ile olduğunu söylerken Allahu Teâlâ'nın, (فَلَـمَسُوهُ بِأَيْدِيهِمْ) “Onlar da elleriyle ona dokunmuş olsalardı” diyerek aynı kelimeyi farklı bir ayette kullandığını ifade ederek iki ayet arasında bağlantı kurmaktadır. Fakat Serahsi ayetler arası alakayı oluştururken başka veri kaynaklarından da destek almaktadır. Ona göre buradan hareketle bu konudaki uygulama göstermektedir ki bu ayette kast olunan cinsel ilişkidir. Bir tefsir rivayetinde ise İbn Abbas “dokunmak anlamından kast olunanın cinsel ilişkidir. Ancak Allahu Teâlâ çok hayâ sahibidir. Pek edebe uymayan şeyi, güzel bir şeyle ifade eder.” Demektedir. Serahsi rivayetten gelen veri ile dokunmak kelimesiyle cinsel ilişkinin ima edildiğini belirterek bu manayı ifade eden (وَإِنْ طَلَّقْتُمُوهُنَّ مِنْ قَبْلِ أَنْ تَمْسُوهُنَّ) “onları cinsel ilişkide bulunmadan önce boşarsanız”¹⁸ ayetinde de benzeri bir kullanım olduğunu söylemektedir. Burada da ‘mess’ kelimesiyle cinsel ilişki kastedilmiştir.¹⁹ Bu konudaki başka bir örnek ise Tevbe Suresi 60. Ayettir:

إِنَّمَا الصَّدَقَاتُ لِلْفُقَرَاءِ وَالْمَسْكِينِ وَالْعَامِلِينَ عَلَيْهَا وَالْمَوْلَافَةِ قُلُوبُهُمْ وَفِي الرِّقَابِ وَالْغَارِمِينَ وَفِي سَبِيلِ اللَّهِ
فَرِيضَةً مِنَ اللَّهِ وَاللَّهُ حَكِيمٌ عَلِيمٌ

“Zekâtlar Allah'tan farz olarak ancak fakirlere, miskinlere, zekât toplayan memurlara, kalpleri İslama ısındırılmak istenenlere, kölelere, borçlulara, Allah yolunda cihad edenlere ve yolda kalanlara verilir. Allah her şeyi bilir, hüküm ve hikmet sahibidir.”²⁰

Serahsî ayette geçen fakir ve miskin ifadelerinin arasındaki farkı belirtirken ortaya konulan farklı görüşleri kaynakları olan ayetleri kullanarak tahlil etmiştir. Bir görüşe göre²¹ fakir istemeyen, miskin ise isteyen kişidir. Çünkü Allahu Teâlâ fakirlerin özellikleri ile ilgili olarak şöyle buyurmuştur:

(لَا يَسْأَلُونَ النَّاسَ إِلْحَافًا)

“Onlar yüzüstülük edip insanlardan bir şey istemezler”²²

¹⁷ Maide,5/6.

¹⁸ Bakara,2/237.

¹⁹ Serahsî, *el-Mebsut*, c.1, s.128.

²⁰ Tevbe, 9/60.

²¹ Ebu Yusuf ve Ebu Hanife'den gelen bir görüşü (Serahsî, *el-Mebsut*, c.3, s.10.)

²² Bakara, 2/273.

Serahsi'nin fakirin istemeyen kişi olduğunu ayetle açıklarken miskin için denilen “fakirler yüzüzlük ederek de yüzüzlük etmeden de istemeyen miskin ise isteyendir” görüşünü de başka bir ayetle açıklayarak temellendirmiştir. Bununla ilgili ise Allahu Teâlâ şöyle buyurmuştur:

(وَيُطْعَمُونَ عَلَىٰ حُبِّهِ مِسْكِينًا وَيَتِيمًا وَأَسِيرًا)

“Onlar, yemeğe olan isteklerine ve canlarının çekmesine rağmen onu miskine, yetime ve esire yedirirler.”²³ Serahsi ayette geçen miskinın istemeye geldiğini belirterek kapalı kalan anlamı başka ayetle netleştirmiştir.

Diğer görüşe göre ise²⁴ fakir; insanlardan isteyen, fakirliğini ve ihtiyacını onlara belli eden kimsedir. Serahsi bu anlamın anlaşılır olması için Allahu Teâlâ'nın ‘fakir’ kelimesini kullanarak (يَا أَيُّهَا النَّاسُ أَنْتُمُ الْفُقَرَاءُ إِلَى اللَّهِ) ‘Ey insanlar Siz Allah’a muhtaçsınız’²⁵ buyurduğunu ifade etmiş fakir kelimesi için verilen bu anlamı Kur’an ile delillendirmiştir. Aynı şekilde bu görüşe göre miskin ise; sürekli hasta (kötürüm) olan kimseden bir şey istemeyen ve kendisine verilmeyen kimsedir. Bu anlamın açıklamasını da Serahsi Allahu Teâlâ'nın buyurduğu

(أَوْ مِسْكِينًا ذَا مَتْرَبَةٍ) “Hiçbir şeyi olmayan toprağa yaslanan yoksul”²⁶ ayetiyle yapmaktadır. Ona göre ayette geçen miskin açlıktan ve çıplaklıktan dolayı toprağa yapışan demektir. Bu görüşe göre miskin fakirden daha kötü durumdadır.²⁷

b) Hz. Peygamber (s.a.s.)’in hadisini kaynak aldığı durumlar

Hiz. Peygamber (s.a.s.) Kur’an’ı tefsir ederken Peygamberlik vazifelerinden beyanı icra etmiştir. Hiz. Peygamber (s.a.s.)’in asli vazifesi olan tebliğ anlatılanın muhatabın zihninde yer edinmesi için beyan ile tamamlanmıştır. Dolayısıyla tebliğin tamamlayıcı unsuru olan beyanı Hiz. Peygamber mücmeli tafsil, umumu tahsis, müşkili tavzih, mübhemi açıklama, garip kelimeleri bildirme şeklinde ortaya koymuştur. Hazreti Peygamberin tefsir metodunu oluşturan bu maddelerin her biri daha sonra Kur’an ilimleri olarak karşımıza çıkmaktadır. Hiz. Peygamberin tefsiri; ahkâmın beyanı, ahlakın şerhi ve hadisi buyurup sonra onu destekleyen ayeti okuyarak, sahabenin ayetle ilgili sorduğu sorular üzerine yaptığı açıklamalar şeklinde olmaktadır. Hiz. Peygamber Kur’an’ı tefsir ederken ayetin anlaşılmayan yerlerini açıklamakla beraber bazen de kelime tefsirini yapmıştır. Buradan hareketle Serahsi’nin Kur’an kelimelerini tefsir ederken sahip olduğu veri kaynaklarından biri de Hiz. Peygamber (s.a.s.)’in Kur’an tefsirinde kelime ve garip olan kavramlara yönelik yaptığı tefsirdir. Bu bağlamda Serahsi tefsirinde kelimelerin anlamları ile ilgili ortaya koyduğu te’vilini biçimlendirirken Sahabenin anlamadığı garip olan kelimelerin Hiz. Peygamber (s.a.s.)’in tefsirinde şevahidine başvurarak kaynak olarak edinmiştir. Pratikte uygulamanın nasıl olduğunu bir örnek ile göstermek faydalı olacaktır. (مَاذَا يُنْفِقُونَ قُلِ الْغَفْوُ) “Sana iyilik yolunda ne harcayacaklarını sorarlar. İhtiyaç fazlasını de”²⁸ Ayet-i Kerimesinde geçen ‘afv’ kelimesi ile kast olunan gerçeği Hiz. Peygamber (s.a.s.)

²³ İnsan, 76/8.

²⁴ Ebu Hanife’nin bir başka görüşü, Hasan b. Ziyad

²⁵ Fatır, 35/15.

²⁶ Beled, 90/16.

²⁷ Serahsî, *el-Mebsut*, c.3, s.10.

²⁸ Bakara, 2/219.

“Vaktin başı Allah’ın rızasıdır, sonu ise Allah’ın affıdır.” buyruğunda işaret etmiştir. Serahsi burada “afv” ifadesiyle fazlalığın kastedilmiş olup bu ifadenin günahı bağışlamak anlamına alınmasının doğru olmadığını söylerken bunun sebebi için ise Cebail (r.a)’ın Resulullah (s.a.s)’a imamlığının anlatıldığı bu hadiste ikinci gün namazın vaktin sonunda kılındığının anıldığını hatırlatarak hadisin vürud ortamına da değinmektedir. Ona göre Resulullah (s.a.s)’ın yapmaya yöneldiği bir şeyde kusur olamaz. Peygamberlerin yapmasına izin verilen zelle (küçük hata) ise kusur bulunmadan meydana gelen şeylerdir.²⁹ Serahsi Hz. Peygamber (s.a.s)’in tefsirini kaynak edinirken salt zahiri anlam ile yetinmemiş derinlikli bakış açısı ile kapsamlı bir değerlendirme yapmıştır.

c) Sahabe Tefsirini kaynak aldığı durumlar

Vahyin ilk muhatapları olan sahabe konuştuğu dil üzerine nazil olan Kur’an’ı anlamakta zorluk çekmiyordu. Ancak yine de anlayamadığı kelimeleri Hz. Peygamber (s.a.s.)’e sormuşlar o da onları sahabesine anlatmıştır. Serahsi bu anlamda Sahabeden gelen tefsir rivayetlerinin kaynağının Peygamber olması dolayısıyla reyden ve hata ihtimalinden uzak olduğunu söylemektedir. Çünkü onların Kur’an tefsirine dair zihinlerinde yer alan bilgi arada herhangi bir aracı ya da vasıta olmaksızın Hz. Peygamber (s.a.s.)’den duyduklarıdır.³⁰ Onlar yaşamın içinde her an Peygamberin yanında vahyin gelişine tanıklık etmiş, ayetin nüzulüne sebep olan amillere ve muhataplarına muttali olmuştur. Bütün bunlar ise vahiy- olay ilişkisini kolay kurmalarını, bağlama hâkim olmanın verdiği avantajla vahyi doğru anlamalarını sağlamıştır. Hz. Peygamber (s.a.s.)’in yanında yer alma ve Kur’an bilgisini duyarak ondan öğrenme bakımından bütün sahabeler aynı değildir. Bu anlamda Sahabenin Kur’an bilgisi ona yakın olup olmamakla yakından ilintilidir. Örneğin Hz. Halid b. Velid bir gün vakit namazı kıldırırken değişik bir kelime ile sureyi okuyunca sahabeden bazıları onu yadırgamıştır. O da “cihad beni Kur’an’ın çoğunu öğrenmekten alıkoydu.” demiştir. Yine Abdullah b. Mesut Hz. Peygamberin yanından çok az ayrılmış ve “Hz. Peygamber (s.a.s.)’in ağzından yetmiş sureyi öğrendim.” demiştir.³¹ Sahabeden gelen tefsir rivayetleri arasında kelime tefsiri de yer almaktadır. Serahsi sahabenin Kur’an’ın anlaşılmasındaki yerini ifade etmekle beraber ayetin anlaşılmasında yaptığı kelime tahlillerinde veri kaynağı olarak da yer vermektedir. Bu husustaki uygulamasını birkaç örnekle açıklamak faydalı olacaktır:

(لَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ إِن طَلَقْتُمُ النِّسَاءَ مَا لَمْ تَمْسُوهُنَّ

أَوْ تَفْرِضُوا لَهُنَّ فَرِيضَةً وَمَتَّعُوهُنَّ عَلَى الْمَوْسَعِ قَدْرُهُ وَعَلَى قَدَرِهِ الْمَقْتَرِ مَتَاعًا بِالْمَعْرُوفِ)

“Nikâhtan sonra henüz dokunmadan veya onlar için belli bir mehir tayin etmeden kadınları boşarsanız, size mehir zorunluluğu yoktur. Bu durumda onlara mût’a (hediye cinsinden bir şey) verin.”³² Ayeti kerimesinde mut’a kelimesini tahlil ederken Serahsi İbn Abbas ve Ayşe’den gelen rivayete başvurmuştur. Buna göre; Mût’a üç parçadan oluşur. O ise en az bir yelek, bir başörtüsü ve bir dış elbisedir. Çünkü kadın genellikle

²⁹ Serahsî, *el-Mebsut*, c.1, s.265.

³⁰ Serahsî, *Usul*, c.2, s.111.

³¹ İbrahim Hakkı İmamoğlu, *Tefsire ve Kur’an İlimlerine Dair Yüz Kavram*, s.138.

³² Bakara, 2/236.

üç parça ile namaz kılar ve üç parça ile dışarı çıkar. Bu elbiseler cinsel birleşmeden önce boşandığı takdirde kadın için bir teselli hediyesi ve kocasından bir hatıra olur.³³ Peygamberimizin gözetiminde bir eğitim sürecinden geçen sahabe Kur'an'ın anlaşılmasına dair pek çok bilginin yanı sıra kelime ve terim bilgisine herkesten çok vâkıf olmuştur.

d) Arap Şiirini kaynak aldığı durumlar

Kur'an'ın yorumlanmasında kullanılan istişhad yöntemini sahabe devrine kadar götürmek mümkündür. Özellikle kelimelerin açıklanmasında şiire başvurulmasına Hz. Ömer'in bir ayette kelimenin şiirde kullanılıp kullanılmadığını sorması bu konudaki istişhada verilebilecek en eski örnektir. Ayrıca ibn Abbas'ın anlamı bilinmeyen Kur'an kelimelerinin Arap şiirinde aranması gerektiğini söylemesi ve Kur'an'a dair sorulan sorulara Arap şiirinden deliller getirmesi Kur'an kelimelerinin anlaşılmasında Arap şiiri ile istişhadın sahabe dönemine kadar uzandığını göstermektedir. Arap şiiri ile istişhad sonraki yüzyıllarda da müfessirler tarafından Kur'an'ın yorumlanmasında kullanılan bir metod olmuştur.³⁴

Te'vil müfessirin kendi salt reyî değil veri kaynaklarından aldığı referanslarla oluşturduğu manadır. Müfessirin te'vili ya da dirayeti de diyebileceğimiz böylesine rey rivayetin yanı sıra lügat, sarf-nahiv gibi Arap dili ilimlerini barındırırsa hem Arap diline hem de Kur'an ve sünnete uygun olan tefsir şartlarını taşımış olur. Tefsirde sarf, nahiv, filolojik açıklamalar yapmak "Arapların divanı" olarak kabul edilen en güzel örnekleri içinde barındıran Arap şiirinin istişhadının kaynak olarak kullanılmasını elzem hale getirmektedir. Serahsi'nin Kur'an kelimelerini tev'il yöntemini iki açıdan değerlendirebiliriz. Öncelikle ayette geçen kelimelerin manalarının anlaşılması adına zihninde var olan anlamı yani te'vili ortaya koymak için kaynak olarak kullandığı Arap şiiri ile istişhad etmektedir. Daha sonra Kur'an'da anlamı konusunda ihtilafın olduğu belki de iki anlamlı kelimelerin zihinde ve fıkhi literatürde belirgin olması için Arap şiirinin şevahidine başvurması olarak tasnif edebiliriz. Serahsi'nin ilk aşamada ifade ettiğimiz Kur'an kelimelerinin yorumlanmasında Arap şiiri ile şevahidinin nasıl olduğuna örnek verelim:

Müddessir suresi 42-43.ayet

(مَا سَلَكَكُمْ فِي قَالُوا اسْقَرَ لَمْ نَكُ مِنَ الْمُصَلِّينَ)

"Sizi şu yakıcı ateşe ne sürükledi? Dediler ki; Biz namaz kılanlardan değildik"³⁵

Ayette geçen 'musallî' kelimesini Serahsî tahlil etmektedir. Bunu yaparken namazın en önemli ibadet olduğu olgusundan hareket eder. Ancak burada bizi ilgilendiren onun ayeti nasıl açıkladığı ve ondaki kelimeleri hükme giden yolda fıkhi hükmün kaynağı olarak nasıl te'vil ettiğidir. Serahsi namaz ibadetinin Arapçadaki karşılığı olan 'salah' kelimesiyle aynı kökten gelen 'musallî' kelimesinin aslında bu ibadette imandan sonra ilk sırada geldiğinin kanıtı olduğunu kelimenin sözlük anlamından hareketle

³³ Serahsî, *el-Mebsut*, c.5 s.128.

³⁴ Harun Ögmüş, *Kur'an Yorumunda Şiirin Yeri (II./VIII. Asır Çerçevesinde)*, İsam Yayınları, 2010 İstanbul, s.262.

³⁵ Müddessir, 74/42-43.

söylemektedir. Çünkü ‘musallî’ kelimesi sözlükte “at yarışında birincinin ardından gelen” anlamına gelmektedir. Te’viliyle ulaştığı bu manaya kaynak olarak Arap şiirini vererek şairin şu şiirine yer vermektedir:

و لا بدّ لي من ان اكون مصلّياً • إذا كنت إرضى أن يكون لك السبق

Senin birinci gelmene razı olduğumda

Bana mutlaka musalli olmak düşer

Serahsî’nin kelimenin filolojik tahlilini yaparken Arap şiirine de başvurması o kelimenin içinde bulunduğu dilde nasıl kullanıldığını en belîğ ifadelerin olduğu şiirdeki kullanımıyla örneklendirerek aslında tahlilini kuvvetlendirmektedir.³⁶ Bir başka örnek olarak İsrâ Suresi 23. ayeti verebiliriz:

(فَلَا تَقُلْ لَهُمَا أُفٍّ وَلَا تَنْهَرْهُمَا وَقُلْ لَهُمَا كَرِيمًا قَوْلًا)

“Onlara öf bile deme ve onları azarlama”³⁷

Serahsi ayette geçen ‘öf’ sözcüğünü tahlil ederken hece harflerinden meydana geldiğini, bir anlamının olduğunu ve bir maksadı ortaya koymak için kullanıldığını söylerken böyle bir kullanımın doğruluğunu ifade etmek için kaynak edindiği Arap şiirinden örnek vermiştir.³⁸ Şairin şu ifadelerini aktarmaktadır:

افا وتفا لمن مودته ان غبت عنه سويعة زالت

وان مالت الريح هكذا وكذا امال مع الريح أينما مال

öf o kişiye ki muhabbeti onun ,

Öf

Yok olur ayrı kalsan bir saatcik ondan,

Meyletse rüzgâr şöyle böyle,

Meyleder rüzgârla beraber nereye meyletse

Serahsi şiirde de öf kelimesinin bir anlam için kullanıldığını ve yansıma sesi olmadığını Arap şiiri ile istişadla ortaya koymaktadır.

İkinci aşamada ise dil âlimlerinin ihtilaf ettikleri Kur’an kelimelerinin anlaşılır kılınmasında istişad metodunu uygulamaktadır. Dil ile ilgili yazılmış mecazî’l Kur’an, meanî’l Kur’an, garibü’l Kur’an türü eserler Serahsi’nin yaşadığı dönem olan hicri 5.yüzyıla kadar Kur’an’da ihtilafli kelimeleri ele almış yapılan açıklamalarda kaynak olarak çok fazla şiire yer verilmiş ve şiiri istişad için kullanılmıştır. Serahsî ise kendi zamanına kadar gelmiş olan ilmi mirası kendinden sonraki nesillere aktarmıştır. Bundan dolayı dil bilimcilerin ihtilaf ettikleri hususlarda muhalif tarafların görüşlerini delilleri ile vererek temellendirip istişad ettikleri şiir ile güçlendirmekten geri durmamıştır. Serahsi’nin ele aldığı ihtilaf edilen kelimeleri örneklendirelim: Kur’an’da pek çok yerde geçen ‘fakir’ ve ‘miskin’ kelimelerini Arap şiirini kaynak olarak tahlillerini yapmış ve dilbilimciler arasındaki görüş ayrılığını ifade etmiştir. Dil bilimciler bu iki kavramın anlamı konusunda ikiye ayrılmışlardır. Bir görüşe göre;

³⁶ Serahsî, *el-Mebsut*, c.1 s.4.

³⁷ İsrâ, 17/23.

³⁸ Serahsî, *el-Mebsut*, c.1, s.64.

miskin, fakirden daha kötü durumdadır. Fakir, bir şeye sahip olan fakat kendisine yetmeyen yoksuldur. Serahsi'ye göre bu mana Arap şiirinden anlaşılmaktadır. Er-Rai bir beytinde şöyle der:

اما الفقير الذي كانت حلوبته وفق العيال فلم يترك له سبد

Fakir, süt devesi ile efradına denk gelen

Kendisi için az çok bir şey kalmayandır geriye

Bu görüşe göre miskin ise, hiçbir şeye sahip olmayandır.

Serahsi bu konudaki diğer görüştekilere göre fakirin miskininden daha kötü durumda olduğunu ifade ederken beraberinde temellendirmek için Arap şiiri ile istişhad etmektedir. Bu durum miskininin bir şeyleri olduğunu anlatan ayetlerin³⁹ yanında Arap şiirinde de şöyle geçmektedir. Recez⁴⁰ söyleyen bir şair şöyle demektedir:

هل لك في اجر عظيم تؤجره تغيث مسكينا كثير اعسكره

عشر شياه سمعه وبصره

Sana verilecek büyük bir ecir ister misin?

Çoluk çocuğu çok bir miskine yardım et.

Ki on koyun, onun gözü kulağıdır.

Bununla beraber Serahsi'ye göre hiçbir şeyi olmayan anlamındaki fakir, sırt omurgalarının kırılması anlamında olan “insaru fikârî’z- zahr” ifadesindeki fikâr kelimesinden türemedir.⁴¹ Serahsi’nin ele aldığı ihtilafı bir başka kelime olan ‘kuru’ ise Bakara Suresi 228. Ayette geçmektedir:

(وَالْمُطَلَّاتُ يَتَرَبَّصْنَ ثَلَاثَةَ أَنْفُسٍ فُرُوءٍ)

“Boşanmış kadınlar kendi kendilerine üç ay hali beklerler.”⁴²

(kuru’) kelimesinin anlamı ile ilgili dil alimleri ihtilaf etmişlerdir.⁴³ Serahsi bu kelimenin anlamının hem temizlik hem de adet dönemi için kullanıldığını belirttikten sonra kelimenin her iki anlamı için de Arap şiirinde kullanımının mevcut olduğunu söyleyerek delillendirmektedir. Kuru’ kelimesi adet dönemi anlamında Arap şiirinde şöyle geçmektedir.

يـاـرـبـ ذـيـ ضـغـنـيـ وـ ضـبـ فـاـرـبـ لـهـ قـرـوـءـ كـقـرـوـءـ الحـاـئـضـ

Nice kindar ve aşırı düşmanlık yapan var ki

Onun adetli kadının ki gibi kuru’ları var⁴⁴

³⁹ (أَمَّا السَّقِينَةُ فَكَأَنَّهَا لِمَسَاكِينٍ يَعْمَلُونَ فِي الْبَحْرِ) ‘O gemi, denizde çalışan bazı miskinlerdi.’ (el- Kehf, 18/79)

⁴⁰ Recez; Altı defa tekrarlanan, müstef’ilün kalıbındaki bir şiir çeşididir.

⁴¹ Serahsî, *el-Mebsut*, c.3, s.11.

⁴² Bakara, 2/228.

⁴³ Ebi İshak İbrahim ez-Zeccac, *Meani’l Kur’an ve İ’rabuhu*, Alemü’l Küttüp, Beyrut, 1988 c.1, s.302.

⁴⁴ Ebi’l Fadl Cemalüddin Muhammed b. Mükerrrem İbn Manzur, *Lisânü’l Arap*, Daru’s Sadır, Beyrut 1990, c.1, s. 131. “Adetli kadının ki gibi kuru’ları var” sözü *Lisânü’l Arap*’da “adetli kadının heyecan duyduğu vakitler gibi vakitleri vardır” demektir.

Serahsi'ye göre bu kelimenin sözlükteki asıl anlamı; 'vakit' (belli zaman) dir. Bu nedenle bazı âlimler bu vakit anlamından⁴⁵ temiz olduğu vakit olarak anlaşılmasının daha uygun olduğunu söylemişlerdir. Arap şiirinde de kuru' kelimesi bu anlamda kullanılmıştır.⁴⁶ Arap şairlerinden A'şa diyor ki:

أفي كل عام أنت جاشم غزوة تشد لأقصاها عزم غزائكا
مورثة مالٍ و في الحي رفعة لما ضاع فيها من قروء نساءكا

“Sen her sene mi bir savaşın güçlüğüne üstleniyorsun?

En büyük savaş için sabrını güçlendiriyorsun.

O savaş; mal miras bırakan, kabileye de üstünlük verendir.

Çünkü o savaşta hanımlarının kuru'larından (temizliklerinden) kaybolmuştur.” Serahsi şiirde geçen kuru' kelimesinin şevahidliği ile temizlik anlamını delillendirmiştir.

e) Dili kaynak aldığı durumlar

Dilin kaynak edinilmesi filolojik tefsirin temel referansı olmakla beraber dil âlimleri özellikle belagatçılar ve nahivciler bir kelimenin dilde nasıl kullanıldığını edebi, gramatik ve deyimisel açıdan ele almakta ve Kur'an kelimelerinin tefsirinde bu kullanımların istişhadına başvurulmaktadır. Serahsi filolojik tefsirinde iki yönlü kelime tahlilinde bulunmuştur. Öncelikle i'rabu'l Kur'an'da diyebileceğimiz Kur'an'ı gramer yönü ile ele almaktadır. Diğeri ise dilde kullanılan meseller, deyimisel kullanımlardan hareketle yaptığı kelime tahlilidir.

1) Dilin gramatik yapısından kaynaklandığı durumlar

Serahsî 'Arap dilinde' kelamın isim, fiil ve harften oluştuğunu ifade etmektedir. Kelamın unsurları olan isim, fiil ve harfin anlaşılmasında cümle içindeki konumları ile sahip oldukları anlamlar aynı şeye karşılık gelmektedir. Arap gramerinde bir kelimenin harufu'l i'caz denilen son harfin durumunun, bilinmesi i'rabdır⁴⁷. Kur'an'ın kitabeti ve imlasının ibtidailiği göz önünde bulundurulduğunda ayetlerin i'rabını biliyor olmak anlamın bilinmesinde oldukça önemlidir.⁴⁸ Buradan hareketle

⁴⁵ İmam Ebu Ca'fer en-Nehhas 'kuru' ifadesinin vakit anlamında olduğunu ve temiz ya da hayız olarak anlaşılabilirliğini söylemektedir. Ebi Ca'fer en-Nehhas, *Meani'l Kur'ani'l Kerim*, tahk: Muhammed Ali es-Sabuni, Mektebetü'l Mükerrreme, 1988 Mekke, c.1, s.195.

⁴⁶ Serahsî, *el-Mebsut*, c.6 s.20.

⁴⁷ İ'rab: Sözlük anlamında {عربت معدته} ifadesinde olduğu gibi midenin fesada uğraması anlamındadır.

{اعرب} kalıbında fiilin başındaki hemze olumsuzluk anlamı vermektedir. Dolayısıyla {اعرب} kelimesi midenin fesada uğramasını tedavi etmek anlamı kazanmaktadır. Bu sözlük anlamından hareketle manaların birbirlerine karışması yanlışlığını ortadan kaldırmak yargısına ulaşmaktadır. Istilah/terim anlamı olarak gelen şeyin, lafzen veya takdirin mu'rebin sonunun değişmesidir. (Birgivi, *Avamil, Mecmuatü'n Nahiv*, Şifa Yayınevi, İstanbul 2010, s.31.)

⁴⁸ Ku'ran'ın hareketlendirilmesinde en önemli isim olan Ebu'l Esed ed-Düveli'ye Hz. Ali'nin, 'Unutma! Fail merfu meful mansubdur.' Sözüyle i'raba dair ilk kuralın belirlenmesi Kur'an'ın hareketlendirilmesi ile i'rab arasındaki ilişkiyi görmemiz açısından önemlidir. (Abdurrahman b. El-Hüseyin el- Meylani, *Şerhu'l Muğni*, Mektebetü'l İrşad, İstanbul 2017, s.83.)

Serahsi'nin ayetlerde geçen kelimeleri i'rab bilgisini kullanarak nasıl tahlil ettiğini örneklendirelim:

(أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا نُودِيَ لِلصَّلَاةِ مِنْ يَوْمِ الْجُمُعَةِ إِلَى ذِكْرِ اللَّهِ وَدَرُّوا الْبَيْعَ ۚ ذَٰلِكُمْ خَيْرٌ لَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ)

“Cuma günü namaza çağrıldığınızda Allah'ı anmaya koşunuz”⁴⁹ Ayetinde çağırılma emri bir çağırın bir de zikreden kişiyi gerektirir. Onlar da imam ve müezzindir. İkisi namaza koşarlar. Çünkü “فَاسْعَوْا” (koşunuz) çoğul olan emir ikil'i (tesniye) kapsar. Ayrıca üçten daha aşağı olanın çoğul (cem'i) olmadığına ittifak vardır. Lisan âlimleri ikil(tensiyeye) ile çoğulu (cem'i) ayırmışlardır. İkilde bir yönden çoğul anlamı varsa da o mutlak bir çoğul sayılmaz. Dolayısıyla Serahsi ayette kullanılan fiilin irabından hareketle cemaatin bulunması koşulunun mutlak sabit oluşunu delillendirmiştir.⁵⁰ Bir başka örnekte ise:

(أَصْلَابُكُمْ مِنَ الَّذِينَ ابْنَيْكُمْ وَحَلَالٌ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ فَلَا)

“Öz oğullarınızın eşleri size haram kılındı.”⁵¹

Serahsi ayette geçen وَحَلَالٌ lafzını anlamlandırmadan önce kelimenin kökenini inceleyerek ‘حليلة’ nin çoğulu olduğunu söylemektedir. O ‘حليلة’ kelimesini eş olarak anlamlandırırken oğulun karısı ile arasında zifafın gerçekleşmesinin öneminden ziyade birbirine helal olma öne çıkmaktadır. Kadın oğula helaldir. Bu helallik tarafların zifafa girmelerine gerek bırakmaksızın oğulun hanımının babasına haram olduğunu göstermektedir. Serahsi bu kelimenin bir başka anlamıyla, nikahla birlikte hanımın oğulun yatağına girmesinin veya oğulun da hanımın yatağına girmesinin helal olması anlamında ‘الحولة’ kelimesinden türemiş olduğunu söylerken bina ettiği anlamı gramatik olarak temellendirmektedir. Bu nedenle aynı ayette geçen “Eğer onlarla nikahlanıp da henüz birleşmemişseniz, kızlarını almanızda sizin için bir sakınca yoktur.”⁵² İfadesindeki gibi zifaf şartının aranmamasına hükmedilmesi وَحَلَالٌ lafzının kullanılmasından dolayı olduğunu Serahsi bu gramatik açıklama ile ortaya koymaktadır.⁵³

2) Dildeki Yaygın Deyimsel Kullanımı ve Meselleri Örnek Aldığı Durumlar

Nahiv, belâğât ve tefsir âlimlerinin önemli istişhad kaynakları arasında meseller ve dildeki deyimisel kullanıma göre anlamlandırma bulunmaktadır. Özellikle mesellerle istişhad Arap şiiri ile istişhada göre daha az karşımıza çıkmaktadır. Serahsi'nin de kaynak olarak yer verdiği mesellerin belli olaylara yönelik ortaya çıkan bir tür olması Arap şiirine göre daha az kullanılması sonucunu doğurmuştur. Serahsi'nin mesellerin şevadine başvurmasını örneklendirelim:

(وَكَيْفَ تَأْخُذُوهُ وَقَدْ أَفْضَى بَعْضُكُمْ إِلَى بَعْضٍ وَأَخَذَ مِنْكُمْ مِيثَاقًا غَلِيظًا)

⁴⁹ Cuma, 62/9.

⁵⁰ Serahsî, *el-Mebsut*, c.1, s.37.

⁵¹ Nisa, 4/23.

⁵² Nisa, 24/23.

⁵³ Serahsî, *el-Mebsut*, c.4, s.375.

“Verdiğiniz mehirden nasıl geriye alabilirsiniz ki? Birbirinizle haşır-neşir oldunuz. (Onlarla baş başa kaldınız)”⁵⁴

Serahsi'ye göre bu ayet-i kerime'de halvetten sonra verilen herhangi bir şeyin geri alınması yasaklanmıştır. Haşır-neşir olma anlamında olan “اَفْضَىٰ” kelimesi ile dilde yaygın olarak halvet manası anlaşılmaktadır. Çünkü dilde boş, ıssız yere “feda” denilir. Serahsi kelimenin anlamı için Arap dilinde darb-ı mesel olarak kullanılan اَفْضَيْتَ اِلَيْهِ بِشَغْرِي “Onunla baş başa kaldım, sırlarımı ona anlattım.” İfadesinin şevahidliğine başvurmaktadır. Serahsi'nin kelimelerin anlamları ile ilgili başvurduğu diğer kaynak ise dildeki deyimsel kullanımdır. Arabın olayları, nesneleri ve hadiseleri nasıl isimlendirdiği ve dil içinde yaygın olarak nasıl kullanıldığı kelimelerin anlamlarının anlaşılmasında önemlidir. Serahsi'nin kelime tefsirinde dildeki kullanımının şevahidine de başvurduğu görülmektedir. Bunu örneklendirelim:

(فَاجَاءَهَا الْمَخَاضُ إِلَى النَّحْلِ جَذْع)

“Doğum sancısı (mehaz, gebelik) onu bir hurma ağacına dayanmaya sevketti...”⁵⁵

Serahsi ayette geçen ‘mehaz’ kelimesinin dildeki yaygın kullanımının gebe olduğunu söylemektedir. Halk arasında bir yaşını tamamlayıp iki yaşına giren dişi deveye, annesinin yavrusu bu yaşa gelince yeniden gebe olmasından dolayı ‘bintü mehaz’ (gebenin kızı) denildiğini belirterek bu anlamı veren kaynağının istişhadını ortaya koymuştur.⁵⁶ Dolayısıyla kelimenin Arap toplumunda yaygın olarak kullanılış şeklinin şevahidliği ile mana verilmektedir. Bir başka örnekte ise:

(وَمَنْ يُؤْمَرْ بِدُبْرَةٍ إِلَّا مُتَحَرِّفًا لِقِتَالٍ أَوْ مُتَحَيِّزًا إِلَىٰ فِتْنَةٍ فَذَبَّاهُ بِغَضَبٍ مِنَ اللَّهِ)

“Kim öyle bir günde onlara arka çevirirse muhakkak ki o, Allah'ın gazabını hak etmiş olarak döner”⁵⁷

Serahsi'ye göre burada burada يومئذ “gün” sözcüğüyle ‘vakit’ anlamı kastedilmiştir. Çünkü dildeki yaygın kullanıma bakıldığında kişi “falancanın gününü bekliyorum” derken falancanın gideceği ya da geleceği vakti bekliyorum demektedir.

III. SONUÇ

Tefsir ve fıkıh dinin yaşanılır olmasında ve Kur'an'ın anlaşılmasında temel olan İslami ilimlerdenidir. Bu iki ilim birbirinden bağımsız değildir. Bilginin doğası gereği bir bütünlük arz ettiği dikkate alındığında bu iki ilmin birbirine destek olduğunu söyleyebiliriz. Buradan hareketle Serahsi tefsir adı ile yazılmış bir eseri olmamakla birlikte furu' fıkha dair yazılmış eseri olan *el-Mebsut*'ta hükme giden yolda delilleri ele almaktadır. Hükümün delillerinden ilki olan Kitap delilini ele alış biçimi çok yönlü bir âlim olan Serahsi'nin tefsir ve fıkıh arasında bütünlüğün nasıl olduğunu ortaya koyması açısından önemlidir. Bu açıdan *el-Mebsut* mütalaa edildiğinde ayetlerin anlaşılması için yaptığı açıklamalarla tefsire dair açıklamaları içinde barındıran bir kitap özelliğine sahip olduğu görülecektir. Dolayısıyla Serahsi'nin de müfessir kimliğinin olduğunun delilidir. Serahsi müfessir kimliği altında ayetlerin tefsirini

⁵⁴ Nisa, 4/21.

⁵⁵ Meryem, 19/23.

⁵⁶ Serahsî, *el-Mebsut*, c.2, s.223.

⁵⁷ Enfal, 8/16.

yaparken özellikle kelime tahlili yapmaktadır. Bu tahlilde mananın anlaşılması için başka veri kaynakları ile ilinti kurarak te'vilini ortaya koymaktadır. Serahsi'nin kelimenin anlaşılması için zihninde alaka kurduğu kaynaklar Kur'an, Arap şiiri, Hz. Peygamber (s.a.s.)'in tefsiri, Sahabenin tefsiri, Dildeki kullanımdan hareketle meseller ve yaygın deyimsel kullanımdır. Kelime tahlilinde başvurduğu veri kaynakları aslında Serahsi'nin tefsirinin yöntemini ortaya koymaktadır. Kaynaklar arasında Kur'an'ın olması ayetler arasında bağlantı kurmasından hareketle te'vilini ortaya koymaktadır. Bununla birlikte kelime tahlilinde Hz. Peygamber (s.a.s.)'in tefsiri, sahabenin tefsirinin olması rivayet tefsirinden, dilde kelimelere verilen anlamların anlaşılmasında Arap şiiri, meseller ve dildeki yaygın kullanımdan hareketle kelimenin tefsirinde veri kaynaklarının istişhadına başvurması onun yöntemini göstermektedir.

Bununla birlikte gramatik açıklamalar esnasında isim vermeyerek de olsa Kur'an ilimlerinden i'rabu'l Kur'an'ı, sarf, nahiv ve garibu'l Kur'an'ı kaynak edinmiştir.

KAYNAKLAR

- Birgivi, Avamil, *Mecmuatü'n Nahiv*, Şifa Yayınevi, İstanbul 2010.
- el- Meylani, Abdurrahman b. El-Hüseyin, *Şerhu'l Muğni*, Mektebetü'l İrşad, İstanbul 2017.
- en-Nehhas, Ebi Ca'fer, *Meani'l Kur'ani'l Kerim*, tahk: Muhammed Ali es-Sabuni, Mektebetü'l Mükerrema, Mekke 1988.
- ez-Zeccac, Ebi İshak İbrahim, *Meani'l Kur'an ve İ'rabuhu*, Alemü'l Kütüp, Beyrut 1988.
- Güngör, Mevlüt, *Kur'an Tefsirinde Fıkhi Tefsir Hareketi ve ilk Fıkhi Tefsir*, Kur'an Kitaplığı, İstanbul 1996.
- İbn Manzur, Ebi'l Fadl Cemalüddin Muhammed b. Mükerrrem, *Lisânü'l Arap*, Daru Sâdır, Beyrut 1990.
- İmamoğlu, İbrahim Hakkı, *Tefsire ve Kur'an İlimlerine Dair Yüz Kavram*, Safa Yayın Dağıtım, İstanbul, 2017.
- Öğmüş Harun, *Kur'an Yorumunda Şiirin Yeri (II./VIII. Asır Çerçevesinde)*, İsam Yayınları, İstanbul 2010.
- Serahsi, Ebi Bekr Muhammed b. Ahmed Ebi Sehl, *Usul-ü Serahsi*, Tahkik; Ebu'l Vefa el-Afgani, Daru'l Kütübi'l İlmiyye, Beyrut 2015.
- Serahsî, Muhammed b. Ahmed, *el-Mebcut*, editör: Cevat Akşit, Gümüşev Yayıncılık, İstanbul 2008.